

K. A.: Nem arról van szó, hogy ne ismernénk el, hogy az probléma, hogy ellopják valakinek a tyúkját, a zöldségeit. Azt nem fogadjuk el, ahogy ez később az általános, „minden cigány lop és bűnöző” hisztériába torkollik. Még a legkomolyabb problémát is meg lehet úgy fogalmazni, hogy az a helyén legyen. A miskolci rendőrkapitánnyal és az edelényi polgármesterrel is az a gond, hogy kezelhetetlen az a nyelv, amin beszélnek: azon a nyelven az ember nem szeretne megszólalni.

■ **anBlok:** *Úgy tűnik, hogy arra a nyelvre van valamiféle társadalmi igény. Titeket viszont, ahogy fentebb utaltál is erre, „lerózsadombiznak”. Szerintetek ez miről szól?*

K. A.: Arról, hogy mi nem ismerjük a valóságot, hogy a társadalmi távolság miatt nem tudjuk, miről beszélünk. Nem vagyunk ott, nem a mi uborkánkat lopták el, mi ott ülünk a Rózsadombon, és onnan mondjuk a tutit. Meg kicsit a zsidózás is benne van burkoltan. A Rózsadombon voltak a kommunista villák is, és ezzel lehet zsidózni, kommunistázni.

K. A.: De gondolatok bele, ha ilyen erős támadás ér egy ilyen kicsi közösséget, mint a szociológusok, akkor milyen erőt tulajdonítanak ennek a szakmai csoportnak a támadók? Ez is izgalmas. Ezek szerint van egy óriási erőnk, csak nem élünk vele. Valami olyan potenciál van a magyar szociológiában, ami nekünk nem tűnik fel. Hogy mi az az erő, amit a szociológiának tulajdonítanak, nos, azt is jó volna megfejteni!

Készítette Horváth Kata és Kovai Cecília

„Ha tagadjuk egy probléma meglétét, nem is tudunk mit kezdeni vele”

Beszélgetés Bíró András polgárjogi aktivistával

27

Bíró András alternatív Nobel-díjas polgárjogi aktivista, az Autónia és a Máság Alapítvány, illetve a Rádió C kezdeményezője. Az elmúlt években a politikai korrektség értelmezésével, a cigányokkal „szimpatizáló” és velük „ellenséges” beszédmódok közti határokkal, valamint a mindkettőre jellemző, többnyire csak egy szereplőre alapozó gondolkodással kapcsolatos kritikus hangvételű cikkei és interjúi sokak figyelmét felkeltették. Bíró Andrást azért kerestük meg, mert ezekben megszólalásaiban új beszédmódot kezdeményezett.

■ **anBlok:** *Miért érezte úgy, még 2007-ben,¹ hogy a cigánysággal kapcsolatban új beszédre, eddig elhallgatott dolgok kimondására van szükség?*

Bíró András: Azért, mert meg akartam törni azt az általános gyakorlatot, mely szerint „ha olyan téma jön elém, ami nem vág bele a koncepciómba, a hozzáállásomba, akkor inkább nem beszélek róla, nehogy az ellenség kihasználja az álláspontomat”. Ezzel a logikával nehezen tudok azonosulni. Azt hiszem, ha tagadjuk egy adott probléma meglétét, akkor nem is tudunk mit kezdeni vele, csak absztrakt, elvi síkon foglalhatunk állást, és ez elégtelen.

Akkor és ott arról volt szó, hogy – legalábbis helyi tapasztalatok alapján – jelentősen növekedtek a csirke- és falopási esetek. Korábbi munkám folytán, más kontinenseken és társadalmakban már talákoztam az ilyen feszültséget növelő történésekkel. Nem egyszerűen arról van szó, hogy imitt-amott eltűnt ez-az, hanem hogy az okok gyökerét az *elstumosodási* folyamatokban kell keresni. Más országokban ez jellegzete-

sen a nagyvárosok sajátja, nálunk meg kistelepülési, falusi történések is beletartoznak, melyeket, itt lenne az ideje, hogy pontosabb, részletesebb elemzésnek vessünk alá.

A szocializmus előtt hosszú ideig a romák a tartós társadalmi marginalitás állapotában léteztek. A szocializmus idején a marginalitásból a proletarizálódásba való tömeges integráció történelmi értékű változást ígért, azonban csak másfél generáción át tartott, és 1990-től a romák megint a nihilben találták magukat. Hirtelen elpárolgott a munkalehetőség, a javuló lakáskörülmények, a rendszeres jövedelem, ami ismét a perifériára szorította őket. Így óhatatlanul visszatértek az integráció előtti megélhetési technikákhoz, hiszen ugyanabba a helyzetbe hoztuk őket vissza, mint a második világháború előtt, csak más szinten, mert akkor még nem voltak a társadalombiztosítás alanyai. Az utóbbi „jövedelem” azonban csak egy lefelé kanyarodó spirált eredményezett: munkanélküliség, semmittevés, a fiatalok a televízióban azt látják, hogy az Adidas a menő, de számukra elérhetetlen. Próbáljuk ebbe a keretbe behelyezni a valóságot, és ne csak azt kérdezzük, hogy a cigányok lopnak-e, vagy sem! Egyértelmű, hogy a szocializmus alatt, amikor tartós jövedelmük volt, ilyen szintű probléma nem bolygatta fel a társadalmat. Ez akkor vált akuttá, mikor az addig biztosított megélhetési lehetőségek a cigányság számára megszűntek, és a piac nem nyújtott más kiutat számukra. Ezzel sok újat nem mondok, a tények felidézését azonban szükségesnek látom, mivel a romákról szóló narratíva vagy szűken szociális, vagy ellenkezőleg, kizárólagosan etnikai, úgymond „örök” roma képet fest. Ha megmaradunk eme differenciálatlan modell mellett, és nem ötvözzük a két aspektust, és pláne nem adjuk hozzá egyes rétegeik integráltsági fokát, úgy teret hagyunk a leegyszerűsítő fajelméletnek.

Azt kérdezi, vajon miért „beszéltem ki”, és miért 2007-ben? Ekkor jelent meg a Gárda a károsult, idős „magyar” emberek védelmezőjeként. A „cigánybűnözés” elleni harc jelszavával a Jobbik széles körökben legitimálta magát, sőt rövid időn belül sikerült is bekerülnie az Európai Parlamentbe, a jól fésült baloldal meg kínosan hallgatott. Minél jobban hallgatott, annál inkább tálcán kínálta a teret azoknak, akik viszont beszéltek róla. Figyelembe véve a helyi valóságot, ez a fajta diskurzus vonzóvá is vált. Ne gondoljuk, hogy örömeiben repdesett az a gazda, akitől elvitték a gyümölcsöt a fájáról vagy a krumplit a kertjéből, miközben saját maga is nehéz helyzetben volt!

■ **anBlok:** *A megszólalása egyik motivációjaként az is szerepelt, hogy úgy látta, mindez a feszültség akár gyilkosságokhoz vezethet. Ugyanakkor a kritikus reakciók egyik fő érve az volt, hogy bármilyen kontextusban megengedhetetlen azt mondani, hogy a cigányok valóban lopnak, mivel ez a rasszista beszédhez szolgáltat érveket.*

B. A.: Nem lepett meg az e fajta reakció. Értem ezt az érvelést, de nem tud befolyásolni, tudniillik hazugnak tartom. Nyilvánvalóan nem kell olajat önteni a tűzre, ami akkor történt volna meg, ha kizárólag a lopásokról beszélek, és nem igyekszem egyidejűleg a Jobbik gyűlöletbeszéde alapján a növekvő veszélyre felhívni a figyelmet. A szóban forgó interjúban a kialakult állapot borzalmas következményeit vázolom fel. Mivel jelen voltam a Gárda első, félelemkeltő felvonulásán Tatárszentgyörgyön, a *déjà vu* érzése uralkodott el rajtam, ami talán megmagyarázza a lehetséges gyilkosságokat illető prognózisomat. Ha valaki, hát én őszintén sajnálom, hogy igazam lett.

Ugyanakkor furcsa, amit mondani fogok magának. Annak ellenére, hogy huszonhat éve tértem haza az emigrációból, nem tudok megszabadulni attól a percepciótól, hogy egy elkényeztetett társadalomban találok magamat. Egy olyan társadalmi tudatot észlelek, amely mintha nem ébredne föl abból a generációkon keresztül élvezett védettségből, amelyet a paternalista állam gondoskodása biztosított. De abból a talán évszázados, úgynevezett népi bölcsességből sem, mely szerint „Ne szólj szám, nem fáj fejem!”, amire az előző negyven év még egy jó adagot rárakott. Egy ilyen infantilizált társadalomban láthatatlan marad a keserű tény, hogy nálunk marginálisok is élnek, és nehéz problémákkal küszködnek. Emlékszik a párizsi elővárosok lázadásaira? A „monnyon le” típusú randalírozások gyerekjátéknak tűnnek ahhoz a robbanáshoz képest, amit a második, harmadik generációs bevándorolt arab fiatalok okoztak a párizsi elővárosokban. Nálunk a legjobb értelmiségi körökben is mintha hiányozna a dolgok meglátására, a rájuk való reagálás bátorsága. Amikor a borzalmas olaszliszkai lincselés megtörtént, mi volt a politikailag korrektek álláspontja? A kínos csendet alig törte meg a részvét cincogó hangja. Alig lehetett hallani részükről az áldozat iránti szimpátiamegnyilvánulásokat. Ez számomra elfogadhatatlan! Vagy amikor a Cozmagyilkosság megtörtént? Egy kocsmai verekedés során leszúrtak egy ismert sportolót és országos, politikai ügy lett belőle, amely azonnal etnikai mellékhangot kapott, és elfogadtatta a közvéleménnyel, hogy a cigányok vadállatok. A PC-k zavart csendje mintha legitimálta volna ezt a magyarázatot ahelyett, hogy etnikai hovatarozástól független eseményről beszéltek volna. E vonatkozásban az áldozat apja mutatott példát, amikor egy szavával sem szította tovább a cigányellenes örületet. Ezzel szemben az egyenes beszéd hiánya is hozzájárult ahhoz a közhangulathoz, amely a jobboldal előretörését eredményezte.

■ **anB|lokk:** Már a 2007-es interjút követő vitában is úgy tűnt, hogy ön valamiképpen egyedül szólal meg a témában, nem egy iskola, egy párt vagy egy tudományos irányvonal képviselőjeként. Milyen út vezetett ehhez az állásponthoz?

B. A.: Távollétem harminc éve alatt sok minden megváltozott bennem. Szerencsém volt, mert új környezetem megkövetelte az intellektuális becsületesség alapszabályához való ragaszkodást. Megtanított arra, hogy a valóságot ne premisszáim szemüvegén át lássam, hanem, hogy a tőlem telhető maximális objektivitással vizsgáljam azt, és álláspontomat ennek alapján fogalmazzam meg. Egyéni háttere is lehet annak, hogy megengedhettem magamnak az ilyen „luxust”. Nagyon fiatalon vallásosnak mondható kommunista aktivista lettem, ami azzal járt, hogy elvesztettem a kritikai tudatosság elemi követelményét. Ami nem egyezett a meggyőződéssel, azt nem létezőnek tekintettem, vagy az ellenség számlájára írtam. Csak később vált bennem tudatossá, hogy a pártállam több kommunistát végzett ki, mint a Horthy-rendszer. Borzasztó volt a sokk. Ha a kezemhez konkrétan nem is tapadt vér, végül is az én nevemben is folytak a koncepciók percek. Az emigráció első éveit a trauma feldolgozása töltötte ki, míg eljutottam a felismeréshez, hogy az emberi jogok, a súlyok és ellensúlyok működése, a demokratikus államszerkezet nélkülözhetetlenek, ezek hiánya meg elszívja a levegőt a személyes méltóság elől. Ezt nem csak azért gondolom így, mert az ilyen rendszerek morálisan felsőbbrendűek, hanem azért is, mert funkcionálisak és embercentrikusak.

A harmadik világban végzett munkám is sokra tanított. Hazajövetelem után ezt a világot itthon a cigányok helyzetében ismertem fel. Ez motivált abban, hogy 1990-ben kezdeményezzem az Autonómia Alapítvány munkáját. Szerénység nélkül állíthatom, hogy kézzelfogható sikereket értünk el: helyi roma szervezeteknek ajánlottunk kölcsönöket abból a célból, hogy megvalósítsák jövedelemszerző projektjeiket. A harmadik év végére 70–75%-ban vissza is fizették a tartozásukat. Ezzel bebizonyosodott, hogy a lustának, piszkosnak, gazembernek tekintett cigányok képesek és hajlandók voltak visszafizetni a kölcsönöket. A titok egyszerűen megfeythető: megbíztunk bennük, partnereknek tekintettük egymást, és viszonyunk a kölcsönös tiszteleten alapult. Számomra ez nem volt meglepő, mivel más országokban folytatott hasonló projektek ugyanilyen eredménnyel jártak.

■ **anB|lokk:** Eddig arról volt szó, hogy azt a logikát kívánta megtörni, amely szerint adott problémákról hallgatni kell, mert azoknak a hangoztatását a szélsőjobboldal birtokolja. Merre lát kiutat ebből a logikából?

B. A.: Ami a magyarországi romák ügyét illeti, meg kellene változtatni a konfrontációs technikát, és kooperációval helyettesíteni, melynek következtében a rasszista, kirekesztő diskurzus automatikusan háttérbe szorulna. Világossá kell tenni, hogy bár a kormánynak elsőrendű szerepe van a *status quo* megváltoztatásában, hasonlóan fontos a roma közösség képviselőinek feladata is. Ez természetesen azzal jár, hogy a tanult, fiatalabb generációból kiemelkedő roma vezetők valóságos, demokratikus legitimációra támaszkodva válhatnak a hatalom partnerévé. Ennek meg az a feltétele, hogy kitartó, lenről építkező, önfeláldozó, szívós munkával érik el a saját közösségük támogatását. Ehhez meg szerintem alapvetően fontos a roma közösségekben – ahogyan világszerte az elnyomottak, kirekesztettek esetében – a mélyen gyökerező áldozati szerep öngazoló mítoszának elvetése. Barack Obama önéletrajzi könyvében e témában fontos állásfoglalás olvasható: „Elutasítom azt a politikát, amelyik *kizárólagosan* [kiemelés tőlem – B. A.] fajra, nemre, szexuális orientációra, általában az áldozatiságra támaszkodik.” Ezzel nem azt állítja, hogy a csoportérdekek képviselője téves, hanem, hogy ha kizárólag az áldozatiságra épül, a csoportszolidaritás és ezzel együtt az egyenlő esélyek kiharcolása megvalósíthatatlan. Nálunk e témában valóságos hungaricummal találkozhatunk. Míg általában az áldozatiság tudata a társadalmakban a kisebbségekre jellemző viselkedési mód, addig nálunk a többség is előszeretettel „átkos” történelmünk fátumaként éli azt meg. Mára világossá vált, hogy társadalmunkban az alattvaló tudatnak a *citoyen* tudatba való átlénygüléséhez húsz év nem volt elégséges.

Készítette Gagyi Ágnes

1 „Hogy itt gyilkosságoknak leszünk tanúi, az nem kétséges” – Rádai Eszter interjúja Bíró Andrással, *Élet és Irodalom*, VII/29, 2008. július 18.

